Hamvas Béla

A HALHATATLANSÁG HÍRADÁSA

Wordsworth[1]

„…our noisy years seem moments
in the being of the eternal silence…”[2]

1.

Bizonyos, hogy aki természettudományosan gondolkozik, sohasem jut a dolgok mélyére. Itt van mindjárt Aldous Huxley esete. Egyik tanulmányában, amelyiknek címe *Wordsworth a trópusokon,* félreérthetetlen iróniával beszél a mérsékelt égövön élő emberről, akinek a természet a béke, rend, nyugalom forrása, ugyanaz a természet, amelyik a forró vidékeken oly kegyetlen és vad. Az európai ember számára a természet szelíd és édes otthon; a zaklatott kedély számára enyhülés. De próbáljon meg ez az európai enyhülést találni egy borneói őserdőben! Itthon el lehet heverészni az erdő szélén, kellemes fuvalmak közepette, mert az enyhe nap, simogató szél, puha fű, barátságos árnyék, a növényzet megnyugtató illata már a természet bágyadtabb, megszelídítettebb formája. Hiszen Európában semmi sem ősi. Az egész mérsékelt égöv csak: kert. – „A természet kényelmes és csinos – írja –, s benne lehet pihenni és bámészkodni. Mert nálunk az ember leigázta a természetet. Az egyenlítőn fekvő erdőségek tele vannak ördögökkel… Itt nincsenek békés helyecskék… A dzsungel megragadó, fantasztikus, gyönyörű, de rettenetes – alvilági és démonikus.”

Huxley ebből az ellentétből fegyvert kovácsol Wordsworth ellen. Wordsworth volt minden költő között az, aki a legközelebb állott a természethez, aki a legmélyebben tudta, hogy a természet erőivel való együttlét adja meg az embernek a teljes békét, nyugalmat és boldogságot. Huxley azt írja, hogy ez a hit a mérsékelt égöv szelídített természetéből fakad. Wordsworth a trópusokon lehetetlenség. Ott a természetből éppen az ellenkező olvasható ki: az életre menő küzdelem, a *struggle for life,* a helyért, a nedvességért, a fényért való kegyetlen és szüntelen háború. Nem veszi észre sem azt, ami Wordsworth költészetének legmélyén nyugszik, sem azt, ami mérsékelt égövön és tropikus vidéken is egyforma, azt a valamit, amit Powys mond Wordsworthról szólva: „csend, érintetlen magány, hallgatás, nyugalom az, ami minden dolog

gyökerében van" – hogy a felszínen levő erők harcától elfordulva, s ezen túl, le lehet ereszkedni oda, amit Powys „*primal elementalism*"-nak nevez. Ez a legősibb elem: *quietude, silence and doing nothing* – nyugalom, hallgatás és semmittevés –, ez az ősi béke, a földmélység, a gyökerek, belső nedvek békéje, az erdők némasága, a tengerben, a fákban, az állatokban levő sötét nyugalom. És Wordsworth ennek a föld alatti békének a költője. Számára a „költészet minden tudás eleje és vége – *poetry is the first and last of all knowledge*". Huxley azt hiszi, hogy a wordsworthi költészet a természetet úgy képzeli el, ahogy a francia udvarban elképzelték a pásztorokat: finom selyemruhában, csipkével, szalagokkal díszített rózsafa bottal őrizték a gondosan megfürdetett és beillatosított báránykákat, amelyeknek selyemszalagon ezüstcsengő csilingelt a nyakukon. Ha Wordsworth természete ilyen rokokó vagy biedermeier képzelődés lett volna, tényleg lett volna benne valami nevetséges. De erről sohasem volt szó. Így egy kicsit Huxley vált nevetségessé, s pontosan illik rá, amit George mondott: *„den Mangel verstehen was Poesie ist, nennet man wissenschaftlichen Sinn."*[3] Természettudományos felfogása számára, amelyik oly fölénnyel tudni látszik, hogy a miliő határozza meg a gondolkozást – az égöv különbsége dönti el a világszemlélet különbségét, a buddhizmus éppúgy hindu jelenség, mint a szentimentalizmus európai –, a lényeg elveszett. Bizonyos mélységekben a tudományos felfogás érvénytelenné válik, és egyszerűen meg sem érti, hogy miről van szó.

2.

Wordsworth William a múlt század elején élt, és egészen sajátos világot teremtett meg az angol költészetben. Willey Bazil ezt a világot úgy magyarázza, hogy két irányzatot különböztet meg: az egyik az emberi szellemnek és szívnek a világegyetem erőitől való közvetlen megragadottsága, a másik a költői ösztönnek az a tevékenysége, amikor egészen új mitológiát alkot. Az utóbbi típushoz tartozik Shelley és Keats, a mai költészetben Lawrence, Powys, Eliot; ez a költő valósággal új és más világot alkot, saját magából veszi a világ tengelyét, szellemét; saját képzeletének alakjaival népesíti be a világot. Egész mitológiát teremt. – Az előbbi típus, amelyik sokkal ritkább, nem teremt alakot, világot, úgy látszik, nem alkot semmit, csak feltár. Leereszkedik a valóság mélyébe. A meglevő érzéki világot ássa fel. Ez a költő Wordsworth. Azt is lehet mondani, hogy az előbbi fajta költő a festőibb, az utóbbi a zeneibb; azt is lehet mondani, hogy az előbbi a plasztikus, az utóbbi a metafizikus. Shelley, Keats, Lawrence a csillogó, színes, változatos, gazdag élet megragadottjai; Wordsworth a sötét életmélység megragadottja. „*Deeply drinking-in the soul of things* – a dolgok lelke mélyen beleissza magát." Wordsworth „egyedül van a világegyetemmel". És ilyen költője ilyen tisztaságban és kizárólagosságban Angliának nincs

több, más népnek sincs. Szeretik őt filozófus költőnek mondani, talán annak a kijelentésnek alapján, amit egyszer tesz, amikor azt írja: „*poetry is the most philosophic of all writing* – a költészet minden írás között a legfilozofikusabb." Talán, mert azok a művek, amelyek a legjobban hasonlítanak verseihez, biztosan a kínai *Tao-te-csing* vagy a régi görög, egyiptomi vagy mexikói indián himnuszok. De tulajdonképpen több, mint filozófus. Azt lehet mondani, hogy Wordsworth a világirodalomban a természetvallás legtisztább költője.

3.

A természetvallás olyan, mint a többi vallás: sajátos érzésvilágával, sajátos pietásával, sajátos kultuszaival és sajátos halhatatlanságával. Mi a vallás? – világhelyzet. És ebből a világhelyzetből elsősorban nem istenek tisztelete, hanem istenek teremtése következik. A vallásban, mint minden emberiben, a lényeg a teremtő ösztön. A vallásos ösztön istenteremtő ösztön. Az élet a transzcendens irányban tágul tovább: átlép egy határon, amit az eleven lény számára a földi valóság meghúz, és a végtelenségbe nő.

A természetvallás az egyedüli az összes vallások között, amelyiknek nincsen mitológiája. Nincs rá szüksége. Mitológiája minden időben készen megvan a világban. Hol? – itt; a csillagos égen, az erdőkben, a tavakban, a réteken, az eleven lényekben, a látható és érzékelhető színekben, napnyugtában, hajnalban, éjszakában, a szélben, a víz hullámzásában és a láthatatlan és érzékelhetetlen valóságokban, abban a bizonyos föld alatti, ahogy a görögök mondanák: khthónikus erőben, a vér misztikus keringésében, a napfény rejtélyes teremtőerejében, a sötétség megfoghatatlan varázsában, abban a néma nyugalomban, amit az ember egy zárt sziklatömbben érez, a hegyek kimagasló meredekjében vagy a tenger elnyúló, passzív felületében. A természet minden képe, valósága, eseménye „valamilyen különös módon megszentelve" – ahogy Powys mondja: „*Everything that lives is holy* – minden, ami él, szent".

4.

A legtöbb költőnek van valamilyen alapszíne. Powys a filozófiákra azt mondja, hogy végeredményben színes üvegek: Hegel sárga, Platón kék, Nietzsche skarlát. A költészetekben is van valamilyen szín, amelyik csaknem minden szót megfest. Wordsworth költészete zöld – éspedig abban a különös értelemben, ahogy Goethe magyarázza. „A zöld és kék – mondja – a legkevésbé emberiek, sőt a leginkább fosztják meg az embert ember mivoltától." Mind a kettőben van valami, ami elérhetetlen: a kék túl messze fekszik ahhoz, hogy az ember teljesen megértse, a zöld túl közel. A kék a végtelenség színe, a zöld a földi valóságé. Az ember a kettő között van: ég és föld között. Két vágy: végtelenség

és valóság. A zöld a legkonkrétabb, legjózanabb, legföldibb, legtermészetibb szín. A legvalóságosabb, talán a legrégibb életszín: a leveleké, a moszatoké, a moháké, hüllőké, őslényeké. Ezért emberietlen, de ezért a természet színe.

Wordsworth költeményeiben ez a zöld szín ragyog. Ez a sajátságos angol zöld, a gyepes térségek, az óriás fák, bokrok, cserjék, ligetek csillogó, párás levegőtől állandóan kicsit nedves, megizzadt zöldje. Ez teremti meg azt az emberen túl levő természet-atmoszférát, azt a közvetlen zöld valóságot, amiben Wordsworth él. „Az észnek semmi keresnivalója ebben a lágy, nyirkos levegőben, ezen a forrásdús vidéken, nedves sások között" – mondja Yeats. Itt az ember leveti önmagát, teljesen elárasztja a zöld élet, és „az álmodó képzelet az igazságnak oly útját ismeri meg, amit az értelem nem érhet el". Az ember felolvad a zöldben – a nyirkos és párás rétegek alatt ragyogó, mély tüzű, intenzív füvek, erdők, tavak, mohos kövek között. Ez a zöld tündöklés Wordsworth költészetében.

Az elemek élete mindig az égés egy fajtája. Van szél, különösen a tengeren, amelyik nem fúj valahonnan valahová, nem folytonos, tehát nem olyan, mintha tehetetlenül zuhanna valahonnan lefelé. A tengeri szél ritmikus, lebegtet – mintha a levegő meggyulladt volna. A szél nem áramlás, nem fújás, hanem lobogás. Egészen tűzszerű – lángszerű –, mint a lángnyelv, lobog és nyaldos. Forró ölelésekben van meg ez a tűzszerű, lángoló nyaldosás, a lénynek, az elemnek ez az önmagából való kicsapása. Ez a szél, a láng, az ölelés azonossága, és azonossága mindannak, ami nem tehetetlenül zuhan és ömlik, hanem ritmikusan él, lángol, körülölel, lángjával körülnyaldossa a másik elemet – ez a sötét lobogás van meg az éjszakában –, ez a lángolás van meg a tengerben, amikor hullámaival nyaldossa a partot. És amikor a tengeren ilyen lobogó szél támad, a víz, amelyik azelőtt palaszürke csendben terült el, szintén felgyúl – kékebbé és mind kékebbé válik, ahogy a lobogó szél meggyújtja, és a kék és bíbor minden árnyalatában elkezd tündökölni. Meggyulladnak tőle a fák és kövek, és a szél lobogása magával ragadja az egész tájat.

Wordsworth zöldje ilyen lobogó zöld – egy neme az izzásnak, tüzelő és égető zöld, amelyik megperzseli a szemet. Ez az a pillanat, amikor a barna földön és a szürke köveken, mocsaras vizeken és kék tengereken először elkezdett egy ősi módon az élet lángolni – zöld színben égni –, s a sík földet elborította a füvek zöld lángja, keletkeztek az erdők, mint a felcsapó tűzvész. Egy régi, az emberi életet évmilliókkal megelőző és az ember számára érthetetlen elem ég ebben a zöldben.

5.

Wordsworth költészetének tárgya sohasem az ember, hanem a természet. Minden, ami az embert érdekelhetné, az őt hidegen hagyja. Visszatér a *„primal*

elementalism"-hez, az ősi elementalizmushoz. „*To strip human life of all unessentials* – leveti az emberi életről mindazt, ami lényegtelen." De Quincey azt mondja róla, hogy „ezer és ezer könyv, ami megfogta az embereket, számára halott papír volt, mint a szín egy vak számára. A szabad ég alatt élt." Magányban, csendben – nem vörös, hanem zöld vérrel ereiben, oly szótlanul, mint egy növény. Aki ismerte életmódját, azt mondja róla, hogy „végletesen, intenzíven, hasonlíthatatlanul egyoldalú volt". Határozott ellenszenvvel minden városi és minden szobai iránt, de feltétlenül elutasítva magától minden lármásat, tömegszerűt és társast. Powys, amikor a magány filozófiájáról ír, nem tesz mást, mint kommentárt fűz Wordsworth verseihez és életéhez. Őt magyarázza, amikor azt mondja, hogy a „boldogság és szemlélődés ugyanaz", hogy: „a boldogságot sem a gépszerű cselekvés, sem a metafizikai spekuláció nem hozza meg, hanem a természet titokzatos felhangjainak megértése." „A modern ember boldogtalansága tömegszerűségéből fakad." Wordsworth élete „ünnepi méltóságban, izolálva az elemek jelenlétében" történik és folyik. Magány – de csak az emberi oldalról. Nem az. Ez a zöld élet, az elemekkel és az elemekben való élet. Ő az ember, aki „*by nature led* – akit a természet vezet" –, „aki számára a siker valami rég elfelejtett dolog" – „akit nem a félelem mozgat, hanem az öröm" –, „akiben a gondolat mindig összekeveredik az örökkévalósággal".

Ezért van Wordsworth költészetének ugyanaz a feltétlen és mély megnyugtató hatása, ami egy ragyogóan zöld pázsitnak – ezért lehet azt mondani, hogy ez a művészet az, ami az egész világirodalomban egyedül: elíziumi. Az „*unsearchable eternity* – a meg nem érinthető örökkévalóság" –, a „*delight pure* – a kristályosan tiszta gyönyör" az, amit Wordsworth versei felkeltenek.

6.

„A halhatatlanság híradása" *(Intimations of immortality)* Wordsworth természetvallásának és egyáltalán, minden természetvallásnak legmélyebb pontja. Ha egyáltalán van, ez az elíziumi költemény.

Ha az ember annyira megfosztotta életét minden lényegtelentől, annyira levetette a sikert, a tömeget, üres fecsegést, hazugságot, felületet, és annyira elmerült a természetben, hogy megtalálta benne az őselemeket, magát a forrásvízszerűen tiszta életet – az intenzív boldogság állapotába ért. Ez az elíziumi állapot. És nemcsak ez a legtökéletesebb élet, nemcsak ez a legboldogabb, ez egyúttal a legmélyebb is, ez a wordsworthi természetistenek közvetlen közelségében való élet. Az elíziumi állapotban találkozik az ember az örökkel. Az elízium az ember ősi otthona, és egyúttal ez az ősi otthon maga a természet és maga az istenség. „*God, who is our home* – Isten, aki a mi otthonunk". Ott van a magányban, a csendben, az elvonult hallgatásban – a sötét éjszaka

nyugalmában éppúgy, mint a lángoló szélben, a felkelő napban éppen úgy, mint a tavak csillogásában. Nem a küzdelem az élet lényege, nem a harc; de nem is a fájdalom; nem akkor él az ember a legmélyebben, amikor cselekszik vagy amikor gondolkozik, amikor alkot vagy amikor szenved. Az élet legmélyén az öröm van. Maga a tiszta élet mindig öröm – „*pleasure which is in the life itself* – a gyönyör, ami magában az életben van". Amikor az ember igazán, tisztán – vallásosan – él, mindig gyönyör hatja át, az elíziumi érzés. Az öröm mindig az isteni jelenlétének érzése. Ezért „ha a szívnek száz kapuja volna, mint Thébának, nyissátok ki valamennyit az öröm előtt". És itt, az örömben van meg a halhatatlanság híradása. Az örömben válik az élet istenivé – válik örökkévalóvá – válik halhatatlanná. Elfelejt küzdelmeket, gondolatokat, fájdalmakat, nem csatázik, nem tépelődik, nem szomorú – megszűnik minden várakozása, minden ideiglenessége, készülődése. Az öröm egyedül: befejezés, végleges, megnyugtató és teljes. Az öröm az élet tökéletessége, ami ugyanaz: itt válik az élet örökkévalóvá, halhatatlanná. „Zajos éveink csak pillanatok az örök égi csendben", amikor „lelkünk megpillantja a halhatatlanság tengerét". „Az öröm ölelésében az ember újra emlékszik amaz ősi természetre, amelytől úgy menekül." Nincs ebben semmi remény, semmi, ami azon túl ígérne vagy ígérhetne valamit; nincs benne remegés, félelem, nincs árnyék, nincs kérdés. Az öröm az egyedüli véglegesen megnyugtató – az istenné válás érzése.

Wordsworth költészetében kiemelik a gondolatok bőségét és gazdagságát – a kifejezés közvetlen egyszerűségét – érzéseinek nagyszerű és elragadó tüzét – eredetiségét – formai tökéletességét. Ez mind vonz, mind gyönyörködtet. Ami azonban a wordsworthi költészetben a páratlan, az örök – ami benne a halhatatlanság híradása: az az öröm, a boldogság, az a valami, „ami oly mélyen fekszik, hogy oda a könnyek nem érnek le soha".

Jegyzetek

[1] [Forrás: *Kortárs. Irodalmi és kritikai folyóirat,* 2. sz. 2003. http://www.kortarsonline.hu/0302/hamvas.htm– *a szerk.*]

[2] Wordsworth: *Ode. Intimations of Immortality from Recollections of Early Childhood* (Ferencz Győző fordításában: *Óda: a halhatatlanság sejtelme a kora gyermekkor emlékeiből*) – az idézet utal az esszé címére, mely a vers címe egy részének Hamvas általi magyarítása. Magyarul: „… s a zajos évek az örök / Csöndben úgy suhannak el, mint kurta perc…" (Ferencz Győző ford.) [A kézirat első közreadójának jegyzete. – *a szerk.*]

[3] „Azt az űrt, amit a költészet nem tölt be, nevezzük természettudományos értelemnek." [A kézirat első közreadójának jegyzete. – *a szerk.*]